

**СТАНОВИЩЕ КЕРІВНИКІВ ОСМАНСЬКИХ ФОРТЕЦЬ БУДЖАКА
ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1807 р.**

Останнім часом до історії Південної України під час османського панування спостерігається неабиякий інтерес дослідників, внаслідок чого на основі османських і російських джерел опубліковано чимало робіт. Більшість із них торкалась історії окремих етнічних груп Північного Причорномор'я — ногайців, українців, молдован, болгар, росіян-старообрядців, татар та ін. (Грибовський В., Шабашов А., Каширін В. та інші), питань датування населених пунктів, адміністративного управління, складу населення міст-фортець і сіл цього регіону (Бачинський А., Середа О.).

Історія формування турецьких міських громад та колоній на території Півдня України і Буджака на початку ХІХ ст. досить фрагментарна — обмежена довідковими статтями та статистичними даними (Тимченко В. М., Кухар-Онишко Н. О., збірник документів з історії Тернівки (2004)). З одного боку, тому що наявні джерела періоду османського панування надзвичайно різноманітні, з іншого — російські джерела, які широко використовуються в науці, присвячені проблемам більш пізнього хронологічного часу. На жаль, в питанні вивчення османських залог і населення фортець Буджака залишаються багато прогалин, в тому числі через відсутність або недоступність необхідних джерельних матеріалів. На сьогодні з'явилась можливість спробувати дослідити окремі лакуни, використовуючи нові документи Державного архіву Одеської області, не претендуючи, проте, на вичерпність (див.: ф.1, оп.220, спр.4 за 1807 р., ч.1-2).

До початку війни 1806 р. Росія та Османська імперія формально вважались союзниками, тому російські війська без оголошення війни перейшли Дністер, без бойових дій зайняли в кінці листопада — на початку грудня 1806 р. фортеці Бендери, Паланку, Аккерман, Кілію.

Більшість ногайців, які проживали в Буджаку, погодились на переселення на Молочні Води та до Криму. Особлива склад-

ність була з тими османськими підданими, які проживали у фортецях. Зважимо на те, що вони були основним населенням міст та жили на цих територіях тривалий час, вважаючи їх своїми. Після офіційного оголошення війни Османською імперією (18 грудня 1806 р.) османське населення зайнятих російською армією фортець оголошувалось військовополоненими. Перш за все, це стосувалось чиновників, військових та їхніх родин, які складали залоги фортець. Вони мали бути переселені на територію Російської імперії в Херсонську, Катеринославську губернії і на територію Бузького козацького війська. Реальне переселення турецького населення розпочалось з лютого 1807 р. Усі були поділені на окремі партії на чолі з керівниками. Так, партію бендерських переселенців очолювали трибунчужний Гассан-паша, Мустафа байрактар, Магмет ага; аккерманських — двобунчужний Тагір паша, Топчу баші; каушанських — Гаджи Галіль; кілійських — назир Алі Бей, Топчі баша Гаджи Гусейн ага, ренійських — Аділь Бей. За відомостями херсонського губернатора Е. Рішельє на листопад 1807 р. в Херсонській та Катеринославських губерніях були оселені 15 тисяч 366 турків і татар.

Вже з початком переселення як коменданти фортець з російського боку, так і керівники переселенців повідомляли про те, що багато з турків «є утримання бідного» або зовсім «неімущі». Довге листування між чиновниками визначило сплачувати усім військовополоненим (крім ногайців) кошти на харчування та незначне утримання. Так, паші трибунчужному — за призначенням головнокомандуючого російської армії, пашам менших генеральських чинів по 2 крб., чиновникам штаб- та обер-офіцерського звання — по 50 коп., рядовим — по 5 коп. на місяць. Незважаючи на те, що ця сума була мізерною, її ще й регулярно не виплачували. Внаслідок чого керівник «ренійської партії турків» змушений був купувати їм харчі власним коштом.

Керівник бендерської фортеці трибунчужний Гассан-паша, якому на той час вже виповнилось 80 років, чудово розумів ситуацію, в якій опинилися він, його підлеглі та їхні родини. Гассан-паші було запропоновано обрати для переїзду Одесу або Миколаїв, і він обрав Миколаїв. На червень 1807 р. в Миколаєві перебував штат чиновників бендерської фортеці, наближених

до паші. За списком зазначено 220 осіб чоловічої статі і 109 — жіночої. За російськими стандартами звання 111 осіб відповідали штаб- і обер-офіцерському «достоїнству».

Дана група, що виїхала з фортеці, була не єдиною. Всього «бендерської фортеці турок, які здалися добровільно», нараховувалось 6781 особа обох статей, серед яких чиновників штаб- і обер-офіцерського звання 589 осіб. Їх розмістили в 26 населених пунктах. Окремо в трьох селах оселили «бендерської фортеці татар, які здалися добровільно», — 785 осіб. Частина татар з «Бендерської округи», 264 особи під керівництвом Даві Мурзи була оселена в селі Каменському Єлисаветградського повіту, а потім відправлена на Молочні Води. Цікавим є наявність військових чиновників в складі цієї групи бьолук баші, який був керівником різних за чисельністю та організацією бьолуків — загону яничар у еялетах.

Якщо бендерський трибунчужний Гассан паша обрав для оселення Миколаїв, то аккерманський двобунчужний Тагір паша — Одесу. Тагір паша мав 48 років і чисельну родину. По виїзді з Овідіополя в Одесі розмістився Тагір паша і чиновники — Каді Гаджи Мустафа Ефенді, Яничар аси Турнажи Сеид Гасан ага, Хотин дефтердар Кардаші Кадир ага, Кілії назир Алі бей, Арачі Мустафа ага, Аккерман демрекчі Ізмаїл, Аккерман арачиси Гасан ага, Кавас баші Гаджі Гусейн та інші. Всього близько 65 осіб обох статей, з них чиновників різного рангу — 16. Склад чиновників Аккермана був близький до Бендерської фортеці. Зокрема, крім двобунчужного паші: яничар ага, кадій (суддя), кавас(и) (чиновник з функціями поліцейського), капудан (офіцер, який відповідав за порт і флот), тютюнджі, кафеджі, башчауш, мулла. Можна припустити, що Тагір паша розмістився саме в Одесі через особисте «знайомство та запрошення» герцога Е. Рішельє й графа О. Ланжерона, що сталося після взяття фортеці російською армією.

Разом з залогою та населенням Аккерманської фортеці в Одесу та інші населені пункти переселяли «кілійських турків, які добровільно здалися». Так, в Одесі керівника їх Топчи башу гаджі Гусейна 61 року з дружиною, донькою, одруженим сином, іншими родичами та слугами, чиновників — байрактара алі Мустафу агу, турнаджі Гаджі Мустафу агу, гасакі Мустафу агу та ін. Всього ж в Одесі влітку 1807 р. проживало

аккерманських і кілійських офіцерів і чиновників з родинами — 110 осіб.

Бендери, Аккерман і Кілія не були єдиними фортецями звідки переселяли військовополонених. Зокрема, з міста Томарово (Рені) виїхало 123 родини (333 чоловічої та 289 жіночої статі) на чолі з керівником Аділь Беєм. Їх оселили окремо від інших в селищі Романівна Херсонського повіту Херсонської губернії. Окремою групою переселяли також і військовополонених із Каушан. Їхня група на чолі з керівником Гаджі Галілем нараховувала 290 осіб була відправлення в місто Єлізаветград.

Командуючий Чорноморським флотом, військовий губернатор Миколаєва І. І. де Траверсе у своїх листах до керівництва Російської імперії зауважував у березні 1807 р., що військовополонені з фортець Бендер, Аккерман, Кілія, міст Томарово й Каушани відрізняються від тих, кого взяли в полон під час бойових операцій, тому «усіх їх треба особливо поважати й утримувати відповідно».

Таким чином, османські залози Буджака та їхнє населення під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. стали заручниками високої політики Османської, Російської імперій, Франції, Великобританії, інших країн. Змусило їх докорінно змінити своє становище і статус на «військовополонених», а разом з цим повсякденне життя і подальше існування.